

A XX. és a XXI. század *Bánk bánja*

Negyven éve mutatták be az *István, a királyt*

Az *István, a király* rockopera mellett nem lehet szó nélkül elmenni, az azt meghallgatót/megtekintőt mindenképpen állásfoglalásra készíti. Az elmúlt negyven év mindent elsöprő sikerei bebizonyították, hogy a XX–XXI. század könnyűzenei *Bánk bánjáról* van szó, bár Szörényi Levente messze nem ezt tekinti zeneileg legjobb alkotásának. A negyven évvel ezelőtti, 1983. augusztus 18-i királydombi előadás óriási közönség- és kasszasikere azonban a korabeli kritikuskor liberális részét tolluk megragadására és vitriolba mártására ösztönözte, amikor arról írtak, hogy minek ez a nemzetieskedő frázispuffogatás, amikor az internacionalizmus langyos tavában mindenki jól érzi (?) magát. Ezek a szirénhangok egyenesen odáig jutottak, hogy Kádár János apoteózisát, hovatovább – Liszt Ferenc után szabadon – *Koronázási miséjét* látták a darabban. Valószínűsíthető, hogy a Kádár-rendszer kultúrpolitikusai számára ez is egyfajta érv lehetett annak érdekében, hogy a művet legfelsőbb körökben is hivatalosan elismertessék és ennek folytán bemutathassák, de István király dilemmáját és Koppánnal való politikai konfliktusát nem lehet ennyire leegyszerűsíteni, ahogy a tomboló rajongás is arra enged következtetni, hogy a rockoperát befogadók sem feltétlenül törődtek az aktuálpolitikai vonatkozásokkal – igaz, a nemzeti függetlenség és szabadság megéneklése ugyanakkor bizonyosan megdobogtatta a szívüket.

Előzmények – egy legenda genezise

Hogy mikor merült fel először Szent István király, illetve az államalapítás történetének könnyűzenei, valamint zenei műfajokon átívelő feldolgozásának ötlete, az napra pontosan nem mondható meg, mindenesetre tény, hogy a „kis magyar Woodstock” néven elhíresült, 1973. június 10-én rendezett diósgyőri popfesztivál erre az alkalomra megjelent hivatalos, *Pop* című lapjában írták meg először, hogy „Boldizsár Miklós–Bródy János–Szörényi Levente együttműködésében újdonságszámiba menő bemutatóra készül a Fővárosi Operettszínház is. I. István korából meríti témáját az a színházi kísérlet, amelyet egyelőre így lehet megnevezni: történelmi musical”.¹ Nos, hogy a „bejelentés” után mennyi ideig, milyen intenzitású görbével

és amplitúdóval lappanghatott ez a téma a szerzők tudatalattijában, azt úgyszintén igen nehéz megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy a közben eltelt szűk egy évtized végén alkotói munkájuk gyümölcse testet öltött az *István, a király* című rockoperában. Igaz, hogy nem „történelmi musical” lett belőle, és az is igaz, hogy nem az Operettszínházban mutatták be (ez utóbbi tény jót tett a darabnak), ahogy azt 1973-ban a diósgyőri popfesztivál lapjában beharangozták – más együttesek előzetes tervei sem pont úgy valósultak meg később, ahogy azt az újságban megírták –, de az biztos, hogy az akkori lakosság szinte teljes egészéhez eljutott, a csecsemőtől az aggastyánig. Szörényi Levente mindenesetre határozottan állítja – és ezt a rockopera egésze is alátámasztja, valamint a kritikuskor is észrevették –, hogy a *Jézus Krisztus szupersztár* megjelenése (1971-ben a Broadwayn, a filmet pedig 1973-ban mutatták be) adott Bródyval együtt egy lökést nekik ahhoz, hogy elgondolkozzanak egy nemzeti rockopera létrehozásán.

Ahhoz, hogy ez a remekmű elkészülhessen, kellett egy katalizátor, Koltay Gábor, aki mivel tagja volt a Budapesti Pártbizottságnak, nem mellesleg pedig az elfogult és tendenciózus Kádár János-életrajzot jegyző Gyurkó László unokaöccse volt, aki a 25. Színházat gründolta – emiatt innen is jöttek szereplők a zenés darabba –, pályája elején járó filmrendező volta ellenére rendkívül jó kapcsolatokkal rendelkezett a kulturális életben. Varga Miklós szerint Koltay Gábort a mai napig sokan kárhoztatják azért, mert a Budapesti Pártbizottság tagja volt, holott a magyar nemzeti öntudat erősítéséhez hozzájáruló történelmi produktumokat hozott létre, amelyeket az ő pozíciója nélkül nem tudtak volna bemutatni. Koltay Gábor tehát tervbe vette, hogy zenés filmet forgat Szent István királyról, és az ehhez szóló muzsika megírására a Szörényi Levente–Bródy János alkotópárost kérte fel, de a szükséges pénz előteremtése, úgy látszik, hogy már a 80-as évek elején is központi téma, illetve nagy nehézség volt, főleg, hogy ez a kezdeményezés, akárhogy is nézzük, alulról jött, nem „fentről” utasították őket erre. A kielégítő költségvetés megteremtése érdekében azt találták ki, hogy az állami támogatás (amiről a kezdet kezdetén még azt sem tudták, hogy mek-

¹ *Pop. Műsorújság*. 1973. június 10., 47.

kora lesz) kiegészítésére előadásokat hoznak létre – nem tető alá, ugyanis szabadtérre tervezték a művet.

Eközben Nemeskürty István, a Budapest Filmstúdió vezetője, akit mindenki csak „tanár urazott” a szakmában, hivatalos szintre emelte az ötletet, és a Kádár-rendszer négy állami filmstúdiója egyikének igazgatójaként megrendelte Koltaytól a filmet. A „tanár úr”, aki szocialista producerként működött, nem volt elnéző pártfoglaltjával szemben, és meglehetősen maximalista lehetett, ami abból is látszott, hogy négy forgatókönyv-tervezetet is kihajított, csak az ötödiket fogadta el, amely kifejezetten István és Koppány konfliktusát dolgozta fel, úgy látszik ebben érzett annyi dramaturgiai feszültséget, ami méltó volt a feldolgozásra. Ez azonban még nem volt elegendő az üdvösséghez, mert a forgatókönyvet ezután a Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatósága akadályozta meg az érvényesülésben, legalábbis első körben. Ebben a lélektani pillanatban az 1959 óta a filmstúdió élén álló Nemeskürty István, szolidaritást vállalva Koltay Gáborral, egy vele folytatott megbeszélésen utóbbi elmondása szerint olyan indulatosan csapott rá az asztalra, hogy még a kávécsészéaljról is leugrott a kanál, miközben azt mondta: „Szeretném én azt látni, hogy valaki ebben az országban megakadályozza egy István királyról szóló filmnek az elkészítését! Ezt akkor is megcsináljuk!” Hogy ezt a határozott kijelentést miféle egyezkedések és esetleges háttéralkuk követték a színpad mögött, pontosan nem tudjuk rekonstruálni, de az tény, hogy egyszer csak mégis engedélyezte a Filmfőigazgatóság a rockopera filmváltozatának elkészítését, amiben nyilvánvalóan szerepet játszott Nemeskürty István szaktekintélye és a kulturális életben tapasztalható befolyása. A rendező ezáltal jóformán szabad kezet kapott a mű elkészítéséhez, hiszen a Budapest Filmstúdióknak a másik háromhoz hasonlóan a zöld jelzés felvillanása után volt valamekkora mozgásteret az alkotói folyamatban, amelyben Koltay Gábor maga dönthette el, hogy kikkel és milyen módszerekkel dolgozik. Ez a kényelmes helyzet pedig úgy állhatott elő, hogy Nemeskürty István tökéletesen megbízott Koltay Gáborban. Amikor pedig megtudta, hogy a Szörényi–Bródy szerzőpáros által alkotandó rockopera lesz az alapja a filmnek, felhangzott Nemeskürty István szájából az az ominózus mondat, miszerint „Szent István dalra fakad? Ez akkora képtelenség, hogy csakis zseniális lehet!”²

Így már elhárult a cenzurális akadály a művészek alkotótevékenysége elől, a legendás zeneszerző-szövegíró páros pedig leszerződött a MAFILM-mel az István királyról szóló film zenéjének elkészítésére. Nem nagyon volt szá-

mukra kérdéses, hogy egy dupla nagylemeznyi anyagot kell írni, mivel ezzel számolt a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat (MHV)³ is, és ez volt az a hosszúság, amely már elegendőnek ígérkezett egy egész estét betöltő darabhoz, nem beszélve arról, hogy ez a négyszer húsz perc volt az az időintervallum, ami technikailag a vinyl- (a köznyelvben tévesen: bakelit-) lemezek sajátjaiból fakadóan a rendelkezésükre állt. A nagylemezen és a filmben hallható *István, a király* ugyanakkor egy ponton mégis eltér egymástól: utóbbiban nem szerepel a *Jaj, de unom a politikát* című szám, ami minden bizonnyal a szocialista erkölcs prüdériájával hozható összefüggésbe. Mindenesetre a szerzők ma is a lemezen megjelent zenei anyagot tekintik az eredeti műnek. Ahhoz azonban, hogy az *István, a király* a XX. és a XXI. század *Bánk bán*jává válhasson, kellett a felülről jött segítség is, ami ezúttal Maróthy László személyében érkezett. Ő volt ekkoriban a Budapesti Pártbizottság első titkára, és mint ilyen, hatalmas befolyással bírt nemcsak a fővárosi eseményekre, de általában véve az országos fejleményekre is, lévén, hogy ez a poszt egyfajta ugródeszkának is számított a pártállami hierarchiában. Nem beszélve arról, hogy Tamáska Mária, Kádár János felesége nagyon protezsálta őt az „Öregnél”, a rendszer névadójánál, és így fordulhatott elő az, hogy ekkoriban már Kádár János örökségének továbbvivőjeként, a párt első titkára utódjaként emlegették. Még az is megesett, hogy egy protokolláris fogadáson az egyik diplomata úgy kezdte pohárköszöntőjét, hogy nyíltan Kádár János utódjának titulálta, ami után hirtelen fagyos csönd állt be, mert ilyet azért még akkor sem illet mondani. A mindent elsöprő hátszelének köszönhetően Maróthy László szemtelenül fiatalon, alig harmincegy évesen lett az MSZMP KB tagja, harminchárom évesen pedig már – 1975-től egészen 1988-ig – a pártállam legfelsőbb vezető plénumába, a Politikai Bizottságba is beválasztották, ami beláthatatlanul nagy, a polgári demokráciákban szinte elképzelhetetlen befolyást biztosított számára.

Maróthyval Szörényiéknek az *István, a király* előtt csak felületes kapcsolatuk volt: az 1978-as havannai Világifjúsági Találkozón ugyanabban a delegációban foglaltak helyet, a zenészek akkor még a Fonográf tagjaként, Maróthy pedig természetesen a magyar küldöttség vezetőjeként, a KISZ KB első titkaraként. Szörényi Levente még arra is emlékezik, hogy a kelenföldi Skála Áruházban is többször összefutottak véletlenül, mivel az épülettel szemben volt a Műegyetem Bercsényi utcai kollégiuma, ahol ők rendszeresen játszottak, de ismeretségükből akkor is csak egy-egy köszönésre futotta. Szörényi Levente azonban

² STUMPF András: *Szörényi. Rohan az idő*. Bp., Helikon, 2015, 149.

³ A Magyar Hanglemezgyártó Vállalatot, közismert rövidítésű nevén az MHV-t a 206/1951. sz. 1951. május 24-én kelt NT. (Népgazdasági

Tanács) határozat hozta létre, magába olvasztva több kisebb, addig magánkézben lévő lemezkiadót. A cég ezáltal monopolhelyetbe került, ami így is maradt a pártállami idők végéig.

nyilatkozataiban egyértelművé tette, hogy Maróthy László nélkül ebben a formában nem valósulhatott volna meg az *István, a király*: „Nem kell érte hálásnak lenni, de biztos vagyok benne, hogy neki köszönhetjük azt, hogy bemutathatták az *István, a királyt* 1983-ban, a később Királydombra keresztelt városligeti halom környezetében. Egyébként az elsők között olvasta el. Bementünk hozzá a Köztársaság térre, az MSZMP Budapesti Bizottságának székházába, de a darabról nem esett szó, csak úgy általában beszélgettünk arról, hogyan képzeljük el a mű megvalósítását. Ha Maróthy nem támogatja, akkor nincs *István, a király* a Városligetben. Ez egészen biztos. Abban is biztos vagyok, hogy ő oltotta be az öreg komcsikat azzal, hogy nyugodtan bemutathatjuk. Nem tudok semmi biztosat róla, de a premier után egy évvel hallottam vissza, hogy az volt az ő elképzelésük, hogy ez a darab azért jó, mert Kádár az Európa felé néző Szent István, Koppány pedig Nagy Imre. Ezzel nyugtatgatták magukat. Mondom, én elképzelhetőnek tartom, hogy Maróthy etette be őket, ő nem volt hülye gyerek, reformer volt a pártban. Szóval, Maróthy harcolta ki az elvtársaknál az *István, a király* bemutatóját, és az most más kérdés, hogy Koltaynak ebben

milyen szerepe volt.”⁴ Tegyük mindehhez hozzá, hogy az *István, a király* alapjául szolgáló *Ezredforduló* című drámában Boldizsár Miklós apjának, Boldizsár Ivánnak az 1956 utáni dilemmáit szerette volna feldolgozni Szörényi Levente visszaemlékezése szerint, amikor is az újonnan berendezkedő, a hatalmat véres kézzel megragadó Kádár-rezsimet Boldizsár Iván ugyan kiszolgálta, de a forradalom és szabadságharcban aktív szerepet vállaló írói társadalom érdekeit is megpróbálta képviselni a kádári–aczéli kultúrpolitikával való kapcsolattartásukban. A 80-as évek reformkommunistáinak éppen ezért tetszett a darab, ahogy magát „demokratikus ellenzéknek” definiáló szamizdat-értelmiségnek éppen ebből az okból nem tetszett, mert a műben Kádár János apoteózisát látták, aminek még a leg-halványabb szándéka is persze a lehető legtávolabb állt mindkét szerzőtől.

Az alkotói folyamat és annak dilemmái

Szörényi Levente visszaemlékezésében nem hagy kétséget afelől, hogy egyfajta isteni sugallatra írta meg a zenét, ahogy fogalmazott: „Úgy írtam akkoriban a dalokat, ahogy

Szörényi Levente –
Bródy János:
István, a király,
a rockopera
bemutatója és
filmfelvétele 1983.
augusztus 18-án
a budapesti
Királydombon
rendező:
Koltay Gábor
adományozó:
Urbán Tamás
© Fortepan

⁴ Szörényi Levente személyes közlése 2016. március 31-én.

soha korábban. Mintha nem is én írnám őket. Mintha csak közvetítő lennék. [...] meglepő volt, ahogy szakadnak ki belőlem az ötletek, dallamok. Olyan volt az egész, mintha irányítottak volna valahonnan. Sőt, mintha addig is azért járaták volna velem végig az utamat, hogy megfelelő médium legyek ezeknek a daloknak és zenének a megfogalmazására. [...] Az *István* írása mindenesetre mágikus időszak volt.”⁵ Szörényi Levente, aki a Törökvész úti háza alsó szintjére bezárkózva írta meg a darabot, ahhoz hasonlította az alkotói folyamatot, mint amikor Bródyval a nógrádverőcei KISZ-táborban 1965 júliusában megalkották az első saját dalaikat, mégpedig úgy, hogy időnként egy-egy sort vagy gondolatot Szörényi Levente öntött szövegbe. Maga a mű születése egyébként általában úgy zajlott, hogy amikor egy-egy résszel a zeneszerző elkészült, akkor kazettán átadta azt Bródynak, aki megírta rá a szövegét, de előfordult ez fordítva is, amikor a szövegére írt dallamot Szörényi Levente. Még az is megesett, hogy úgynevezett vakszöveget alkalmazott Szörényi, miközben megírta a maga dallamát, és az alkotói folyamat részeként bennmaradtak ezek a sorok a darabban, így lett bizonyos drámai párbeszédeknek is ő a szerzője (hogy pontosan melyeknek, az az idő homályába vezett).

Mindenki látta a zenevilágban, és ezt Bródy János is megerősítette, hogy Szörényi Leventének éppen az *István, a király* során, illetve azt követően vált fontosabbá a zeneszerzői-alkotói énje az előadói attitűdjénél. A munka során Szörényi kazettákra énekelte fel a zeneszámokat nemcsak Bródynak, de az énekeseknek is, mindenkinek csak a sajátját, még a női szerepeket is előadta egy szál gitárral, falzettben, így ennek alapján tanulták meg a szereplők a saját szólamaikat. Eleinte a Fonográf zenei műhelyében vették fel az alapanyagot, az MHV csak azután biztosított erre stúdiót, hogy a Budapest Filmstúdió megkérte erre. Az éneksávokat az MHV Rottenbiller utcai stúdiójában vették fel, de az énekesek nem is ismerték egymás szólamait akkor, ha nem ugyanabban a dalban szerepeltek. Varga Miklós – akinek első számú példaképe Vikidál Gyula volt, miatta kezdett el énekelni – úgy tudja, ő volt az első, aki felénekelte a számokat, és Nagy Ferő, illetve Vikidál Gyula állítólag ennek hallatán úgy érezték, hogy össze kell szedniük magukat. A stúdióbeli feléneklés a rockereknek nagyon simán ment, a színészekkel viszont már akadt némi probléma, de Szörényi Levente jó szívvel korrigálta a keverésnél a hangjukat, immáron az MHV törökbálinti stúdiójában. Az alkotás közben úgy érezte, nagyon jó darabot írt, de amikor elkészült a zenei anyag – a hangszerelést Márta Istvánra bízta, mondván, hogy ő sokkal jobban ért

ehhez – és a stúdióban egyedül végighallgatta, valami megmagyarázhatatlan sugalmazás miatt elbizonytalanodott. Ez az érzés egészen a királydombi ősbemutatóig tartott nála, amikor is a közönség reakciói frappáns választ adtak a zeneszerzőnek, a kételyeit eloszlatva. Egy apró kulisszatitokra még hívjuk fel a figyelmet: a darab fináléjának megírásakor Szörényinek a Rákosi Mátyást éltető behízelgő stílusú indulók, dalocskák, rigmusok jártak a fejében, ezek adták a mintát a *Felkelt a napunk, István a mi urunk...* kezdetű szám hangulatához, mivel efféle érzéseket keltett benne az, hogy valaki idegen fegyverekre támaszkodva ragadja meg a hatalmat, és e tekintetben Szent István és a véres kezű diktátor Rákosi Mátyás között adott volt a párhuzam. Ebből kiindulva már nem is csodálkozhatunk azon, ha Szörényi Levente kijelentette: ő a darab írásakor mindvégig Koppány pártján állt.⁶

Bródy János szövegíróként annak a meggyőződésének adott hangot több évtizeddel a rendszerváltás után is, hogy az *István, a király* megszületésében nem törekedtek a legkisebb mértékben sem a kompromisszumok megkötésére, vélekedése szerint talán azért nem, mert „senki nem gondolta, hogy jelentős mű született.”⁷ Emlékei szerint a mű nagyon lassan készült, sok idő telt el az ötlet és a megvalósítás között, sőt egy időben még úgy is tűnhetett, nem lesz a darabból semmi. Ő is úgy látja, a zenés film számainak megírására való felkéréssel gyorsultak fel az események, de természetesen ekkor még senki nem tudta, hogy mekkora sikerre lehet számítani. A film forgatókönyvével kapcsolatban is akadtak szép számmal dilemmák, még a sci-fi és az *Egy jenki Arthur király udvarában* típusú megoldások is szóba jöttek, például az, hogy egy embert fejbe kólintanak, majd eszmélése után István palotájában találja magát – ezek voltak azok a változatok, amelyeket Nemeskürty István lesöpört az asztalról. Miután eldől, hogy a darab az István–Koppány-konfliktusra koncentrál, Szörényi és Bródy egy emberként amellest döntött, hogy mivel a filmzene kitesz egy dupla nagylemeznyi anyagot, amelynek négy oldala van, meg lehetne úgy komponálni a darabot, hogy ezek mind egy-egy felvonást jelentenek a darabban. Szörényi Levente ennek megfelelően négyféle zenei stílusban gondolkodott – pop, rock, népzene és egyházi zene –, bár azt a cselekmény menete is meghatározta, hogy mikor, melyik szólaljon meg, így nem lehetett vegytisztán elkülöníteni az egyes felvonásokra lebontva a zenei irányzatokat, az is igaz azonban, hogy az egyes felvonásokban megvoltak a domináns zenei irányvonalak. Ennek fényében külön terminológiai kérdésként vethető fel továbbá, hogy a rockopera – mint műfaji

⁵ STUMPF: *i. m.* (2015), 150.

⁶ Uo., 154.

⁷ Bródy János személyes közlése 2017. január 22-én. Ezt megerősítette Varga Miklós is 2021. február 21-én, a szerzőnek adott interjújában.

besorolás – opera része milyen módon jelenik meg a darabban, de a szimfonikus vonulat és a vokális, úgynevezett zártszamos megoldások mindenképpen ezeket a jegyeket erősítik, ahogy a grandiózus tablók (akár a német keresztény térítők és lovagok bevonulása, az István és Koppány közötti csata bemutatása vagy maga a finálé) is erre mutatnak.

A filmforgatókönyv alakításába is értelemszerűen belekerült a Szörényi–Bródy szerzőpáros, Koltay Gábor rendező és az *Ezredforduló* című alapdarabot író Boldizsár Miklóson kívül. Koltay Gábornak volt egy-két olyan ötlete, ami végül nem került be se a darabba, se a filmbe. Ide tartozik az, hogy Koppány felnégyelésekor a lepedőt, amit aztán a kivégzés végén jelzésértékűen négyfelé tépnek, ne fessék vörösre, mert az túl direkt utalás lett volna a kommunistákkal szemben – ez ellen Nemeskürty István emelte fel a szavát. Ugyanígy az öt Csajka (más néven Sirály) autó szerepeltetését is elvetették, amelyek a *Veni lumen cordium* című számnál vonultak volna be a keresztény sereggel, minden bizonnyal azért, mert ezek a személygépkocsik is túlságosan kötődtek a szovjet megszálláshoz, lévén, hogy a legmagasabb pártállami tisztviselők jártak ezekkel.

Te kit választanál?

Szereplőválogatás és helyszíneresés

A szereplőválogatás nagyon olajozottan működött. Az alapvetés az volt, hogy a „jó oldalon”, István táborában a színészek, míg a lázadó Koppány oldalán az egyébként a pártállam által alapvetően kívülállónak és renitensnek tartott „kemény rockos” énekesek álltak – bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy 1983-ban már mindhárom „fekete bárány” együttes, illetve annak tagjai egyenként is valamilyen módon és szinten integrálódtak a rendszerbe. A zenéhez az énekeseket Szörényi Levente visszaemlékezése szerint ő maga válogatta össze, a filmen szereplőket a rendező. Így fordulhatott elő, hogy a Koppány lányát, Rékát a filmen Kovács Ottilia színésznő alakítja, míg Sebestyén Márta „csak” az énekhangját kölcsönözte neki, amin egyébként sokat bosszankodott Szörényi Levente, mert Sebestyén Mártát a legmesszebbmenőkig alkalmasnak tartotta a színpadon és a filmen való alakításra is mindamelllett, hogy ragyogó hang adottságokkal rendelkezett már akkor is. Ugyanígy Varga Miklós mellőzése a filmvásznon szintén furcsán hathatott, hiszen az ő hangjára tárogott Pelsőczy László színész a címszerepben – igaz, Varga Miklós akkor még igencsak a pályája elején állt.

Szörényi Levente – Bródy János: *István, a király*, a rockopera bemutatója és filmfelvétele 1983. augusztus 18-án a budapesti Királydombon rendező: Koltay Gábor adományozó: Urbán Tamás © Fortepan

A legegységesebb azonban akkor és most, negyven év távlatából is az volt, hogy a lázadó Koppányt Vikidál Gyulának kellett alakítania. A szerepre való felkéréséről azonban már eltérők a visszaemlékezések: Koltay szerint ő hívta fel Szörényi Levente figyelmét a robusztus alkatú, ízig-vérig a lázadó szerepre termett, hatalmas hangterjedelmű – az *István, a király*-ban is kiénekelte három oktávot – és hangerejű bariton énekesre, Szörényi Levente viszont úgy emlékezik, hogy már korábban is ismerte kvalitásait a P. Mobilból, ami teljesen életszerű, biztosra vehetjük, hogy fedi a valóságot. Ő úgy emlékezik, hogy Vikidált egyrészt még jóval a darab elkészülte előtt, egy a Műegyetem E Klubja előtt zajlott spontán beszélgetésben kérte fel előzetesen egy akkor még közelebből meg nem határozott alakításra, majd később az ORI-büfében már konkrétan elhangzott Koppány szerepe, amire Vikidál Gyula azonnal igent mondott annak ellenére, hogy tisztában lehetett azzal, hogy a rockéneklés ezúttal ugyan jó alap lesz, de nem elegendő a siker learatásához. Már csak azért is tudhatta ezt, mert egy évvel korábban a Városmajori Szabadtéri Színpadon már játszott Máté Péter és S. Nagy István *Krisis* című rock-storyjában, amelyben Góré néven a főszerepet vitte Csongrádi Kata mellett. Vikidál szerint az itt zajlott előadások egyikén is ott volt Koltay Gábor, aki kiszemelte a pogány lázadó alakítására, arra pedig konkrétan emlékezik, hogy a Kertészeti Egyetem Klubjában együtt nézett meg egy P. Box-koncertet Koltay és Szörényi, amikor meggyőződhetek arról, hogy jól döntenek Koppányt illetően, ha Vikidált választják. Vikidál még azt is elmondta, hogy Koltay állítólag kicsit nógatta is a szerzőket, hogy készüljenek el a művel, mert a szereplők már megvannak.⁸ Amikor aztán Vikidál Gyula bement a stúdióba, hogy felénekelje az *Elkészt a békevágy* című opust, ami tulajdonképpen az ő szerep szerinti búcsúdala, örömmel konstata, hogy ennek a dalnak a másik két szereplője, Varga Miklós és Sebestyén Márta már előtte letette névjegyét, és olyan meggyőző erővel tették mindezt, hogy neki is nagyon össze kellett szednie magát ahhoz, hogy a nóta tökéletes legyen. Ez az apró mozzanat példa arra is, hogy a zenésztársak húzták egymást a minél jobb teljesítmény felé. Vikidál teljesítménye másfelől azt is kifejezetten jól szemlélteti, hogy egy énekes is alakíthatja a már megírt darabot a maga képére, ugyanis előfordult, hogy a Rottenbiller utcai stúdióba Szörényi Levente nem tudott időben megérkezni, de mire megjelent, Vikidál és Kálmán Sándor hangmérnök már jelezték a zeneszerzőnek, hogy felvették az anyagot – ám eközben

némi fazonigazítás történt a dalban, amibe beleegyezett a szerző.

Vikidál Gyula esetében ugyanakkor némiképp skizofrén lehetett a helyzet az alkotói munkafolyamat során, bár ekkor ezt még senki nem tudta az énekesen és tartó-tisztjén kívül. Az aranytorkú énekes ugyanis 1983-ban már mintegy négy éve dolgozott a Belügyminisztérium hálózati embereként „Dalos” fedőnéven, és egyebek között a darabról is adott információkat. Zenésztársainak többsége múltjának kiderülésekor azonban nem vetett rá követ – ez alól kivételt jelent Schuster Lóránt, a P. Mobil vezetője –, mert egyrészt átértézték, mekkora nyomás helyeződhetett rá ez ügyben a pártállam részéről, másrészt lényegében teljesen köztudott ismereteket adott át a titkosrendőrségnek, még nem kis iróniával azt is megtette, hogy a *Magyar Ifjúság*-ból ollózott ki komplett bekezdéseket, így véve teljesen komolytalanul a megbízatását, ami totálisan szembement a „titkos” jelzővel. Vikidál Gyulára emiatt nemcsak a rendszerrel kollaboráló művészként tekinthetünk, hanem áldozatként is, akinek állambiztonsági szerepe messze nem volt olyan hálás, mint Koppányé. (Az érintettek erkölcsileg legszigorúbb részének állásfoglalása szerint viszont minden körülmények között lehetett és kellett volna tudni nemet mondani az állambiztonsági „felkérésekre”.) Alig néhány nappal az ősbemutató után és még az előadás-sorozat közben, 1983. augusztus 24-én operatív tisztje, Gábor Róbert rendőr hadnagy adta neki utasításba, hogy azonnal jelentsen, ha az *István, a király* forgatásán megjelenik a nacionalizmus.⁹ Ez azonban fából vaskarika jellegű parancs volt, mert a *Himnusz* eléneklésével és a hatalmas piros-fehér-zöld lobogó kifeszítésével ezen már réges-rég túl voltak az alkalmi társulat tagjai. Vikidál éppen ezért mert kiállni felettese előtt is a nemzeti érzés táplálása mellett, ami arról tanúskodik, hogy érezhette, a magyar lobogó használata már nem jelenthet főbenjáró bűnt. Azért megfelelni is akart feletteseinek, mert amikor a Fővárosi Művelődési Házban megkapták az aranylemezt, 1984. január 10-én azt jelentette, hogy „nacionalista vagy egyéb politikai megnyilvánulás nem volt”.¹⁰ Vikidál próbálta a zenésztársai érdekeit is szem előtt tartani, amikor jelentett róluk, 1983. szeptember 20-án arról írt, hogy Nagy Feró „jó útra tért”. Ugyanebből az állambiztonsági iratból az is kiderül, hogy egy kis ideig szerették volna pihentetni elfoglaltságai miatt (stúdióba kellett vonulnia), ám ezt a felsőbb állambiztonsági vezetőség megakadályozta,¹¹ így 1983. október 12-én újabb jelentést adott.¹² Gábor Róbert 1983. november 30-án arra kérte,

⁸ Vikidál Gyula nyilatkozata a Kossuth Rádió *Az este* című műsorában, 2023. május 4-én.

⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) M-41.343. „Dalos” dosszié. 1983. augusztus 24.

¹⁰ ÁBTTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1984. január 10.

¹¹ ÁBTTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1983. szeptember 20.

¹² ÁBTTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1983. október 12.

hogy az *István, a király* közönségtalálkozóiról is jelentsen,¹³ rá nyolc napra pedig már a filmbemutatóról kellett hangulatjelentést írnia.¹⁴ Sérelmeiről is beszámolt, amikor 1984. április 16-án azt nehezményezte, hogy a filmet hozzá méltatlan körülmények között mutatták be,¹⁵ 1984. június 4-én pedig a Budai Ifjúsági Park *István, a király* produkciójáról állította, hogy egy kisebb társaság – valószínűleg P. Mobil- és Hobo Blues Band-rajongók – azt kiabálta be a közönség soraiból, hogy a magyar rockopera a *Jézus Krisztus szupersztár*ból merítette az ötleteit.¹⁶

A pogány táborhoz tartozó Torda, a táltos szerepét a néhány évvel korábban még a televízió és az Országos Rendező Iroda (ORI)¹⁷ által is fél lába miatt színpadkép-telennek (!) kikiáltott Deák „Bill” Gyula kapta, ami már csak azért is a sors furcsa fintora, mert az eredeti pogány magyar hiedelmek szerint erre a posztra azt választhatták meg honfoglaló őseink, aki „csontfelesleggel” rendelkezett, azaz születése pillanatában már volt foga vagy éppenséggel valamelyik végtagján hat ujj volt. Laborcot a „nemzet csótányára”, Nagy Feróra osztották, aki ekkor már válójában nem volt semelyik hivatalból sem kitagadott, hiszen az úgynevezett Ős-Bikinivel (ez az elnevezés majd csak 1985 után lesz elfogadott, hiszen Nagy Feró kiválásával vált az eredeti együttes a további, szintén sikeres bandának az „ősévé”) ebben az évben elkészíthette első önálló nagylemezét, de azért persze még mindig kicsit körülöngte a kívülállás mítosza, amit az énekes is előszeretettel táplált. Bródy János találékonyaságából fakadóan pedig mindkét Koppány-táborbéli szereplő határon túli magyar földrajzi neveket viselt, Torda egy város és egy vármegye Erdélyben, a Laborc pedig egy felvidéki folyó.

Az István-tábor létrejötte sem volt kevésbé érdekes: a címszereplőt megtestesítő Pelsőczy Lászlót és az édesanyját, Saroltot játszó Berek Katit még az első hivatalosan engedélyezett, ám akkoriban éppen hivatalosan önállóan nem működő alternatív színházból, a 25. Színházból ismerte Koltay Gábor. A hangi adottságok miatt azonban Varga Miklós (aki a szintén „fekete bárány” P. Mobilból a nagylemez kiadásának reményétől hajtva kivált zenészek által alapított P. Box legénységének alapítói közé tartozott) énekelte fel István szerepét. Hogy ő hogy került a produk-

cióba, arról legalább háromféle verzió kering a könnyűzenei szcénában. Az egyik szerint Bródy János fedezte fel egy tehetségkutatón, és ajánlotta Szörényi Levente figyelmébe.¹⁸ Varga Miklósnak további két variációja is van ebben a témában, az egyik szerint Papp Gyula, akivel akkor a Safari együttesben játszott együtt (és aki később a Varga Miklós Band tagja is lett), lemezfelvételtől Svédországból hazajövet adta át a hanganyagot Szörényi Leventének, hogy hallgassa meg, a másik szerint pedig Koltay Gergely, a Kormorán együttes vezetője is besegített, ugyanis rendező bátyjának ajánlotta a figyelmébe, amikor egy alkalommal a P. Box előtt játszottak.¹⁹ Minden bizonnyal mindhárom történetnek van valóságalapja, és akár mind a három egyformán igaz lehet. Varga Miklós elmesélte, hogyan kérték fel a szerepre, és végül 1983-ban miért nem lett ő a színpadon is István: „Arra emlékszem, hogy egy verőfényes januári nap volt, otthon laktam még a szüleimmel, és megcsörrent a telefon. Bejelentkezett Koltay Gábor, és annyit mondott, hogy készül egy rockopera *István, a király* címmel, Szörényi és Bródy jegyzi, és fel akarnak kérni a főszerepre. Akkor kiesett a telefonkagyló a kezemből. Nem akartam hinni a fülemnek, hogy kerülök én a képbe zöldfülűként? Aztán Koltay Gábor készítet velem egy úgynevezett próbafelvételt a Népstadion zöld gyepén. Azt mondta, hogy vigyek magammal egy dalt, én a P. Box *Bolond* című számát vittem. Volt egy fekete köpenyem kínai hímzéssel, és jöttem-mentem-fontoskodtam. Valószínűleg ez Gábort nem nagyon hatotta meg, mert teltek-múltak a hónapok, és hallom a híradásokból, hogy próbálják az *István, a király* rockoperát. Közben természetesen felénekeltek a stúdióban. Gondoltam, kimegyek és megnézem, hogy hogyan játszom én ott a főszerepet. Akkor azt láttam, hogy egy szakállas, rendkívül szimpatikus fiatalember tátog az én hangomra. Így tudtam meg, hogy nem én leszek a főszereplő. Ez végül Koltay Gábor döntése volt, aki nem bízott abban, hogy ezt meg tudom csinálni.”²⁰

Szinte extravagánsnak mondhatjuk István felesége, a bajor hercegnő, Gizella megformálásának körülményeit, ugyanis Sára Bernadette mindössze fél évvel korábban adott életet első lányuknak, Sárának, és így a csecsemő

¹³ ÁBTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1983. november 30.

¹⁴ ÁBTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1983. december 8.

¹⁵ ÁBTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1984. április 16.

¹⁶ ÁBTL M-41.343. „Dalos” dosszié. 1984. június 4.

¹⁷ Az Országos Rendező Iroda (ORI) 1958 és 1991 között működő belföldi koncertszervező monopólcég volt, az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság jogutódjaként. Lakatos Éva, Keszler Pál, Bulányi László, Bali György és Gál Iván igazgatóként, majd a rendszerváltáskor Gödöllői Lajos kormánybiztosként állt az élén. Mint cenzurális intézmény kiadta a működési engedélyeket, amennyiben az ORI-vizsgákon megfelelték a művészek, illetve megállapította a fellépti díjukat. A zenészeket tudásuk alapján A, B, C és D kategóriákba so-

rolta, amely egyúttal meghatározta fizetésüket is. A koncerteket egyrészt az ORI maga szervezte a vele szerződésben álló zenészeknek, másrészt a muzikusok által lekötött koncerteket előzetesen jóvá kellet hagynia.

¹⁸ Bródy János személyes közlése 2017. január 22-én.

¹⁹ Varga Miklós személyes közlése 2021. február 22-én és 23-án.

²⁰ LÉVAI Balázs: *Azok a régi csibészek. Párbeszéd a rock and rollról 2.* Szerk. MURZSA Tímea, CSATÁRI Bence, Bp., Kossuth, 2020, 210–211. Varga Miklós aztán, amikor már ő formálhatta meg Istvánt, elhatározta, hogy sokkal határozottabb karaktert fog megjeleníteni, mint elődje.

mellől kellett eljárnia próbálni. Eleinte nem is akarta elvállalni, a családja beszélt rá, hogy legalább a castingra menjen el, ahol viszont sikerrel járt, mert a rendező éppen olyan karaktert keresett, mint ő. Az volt a szerencséje, hogy szintén Zuglóban, az ősbemutató helyszínétől nem túl távol laktak, s így könnyebben el tudott szabadulni otthonról, miközben kislányukra a családja vigyázott.²¹ A három főúr szerepére eredetileg három pop-rock sztárt szemelt ki Koltay (Fenyő Miklóst, Hobót és Soltész Rezsőt), ám végül letett erről, a zenészek visszaemlékezései szerint a megkeresésükig el sem jutott, és színészekkel (Balázs Péter, Sörös Sándor és Szakácsi Sándor) játszatta el a szerepeket, ahogy a három német lovagot is (Balázsovits Lajos, Halmágyi Sándor és Körtvélyessy Zsolt). A három főúr esetében a visszaemlékezések szerint különösen nagy nehézséget okozott, hogy playbackre énekeljenek, nyilvánvalóan az ebben való rutin hiánya miatt, állítólag többek között innen jött az ötlet, hogy kissé elmosódott képeket közvetítsenek róluk, amit Tímár Péter trükkoperatőr képeivel oldottak meg.

Az *István, a király* ősbemutatójának helyszínválasztása ugyanígy nem ment zökkenőmentesen. A Népstadion ötletét gyorsan feladták a szervezők (1990 szeptemberében aztán ez mégis megvalósult az Illés koncertjével karöltve), a III. Kerületi Tanács Művelődési Osztálya pedig a nagy hangerőtől tartva műemlékvédelmi okokra hivatkozva mondta le az óbudai amfiteátrum átengedését erre a célra. Végül a XIV. kerületi tanács Művelődési Osztálya engedélyezte, hogy a második világháborús romokból és építkezési törmelékekből az idők folyamán összeállt városligeti Szánkódombon – amit Bródy János keresztelt át Királydombra, s így ez lett Budapest első rocktörténeti elnevezésű helyszíne – adják elő az *István, a királyt*. A XIV. kerületi rendőrség is hozzájárult az előadásokhoz, és elvileg, mivel ötszáz fő feletti rendezvényekről volt szó, az ORI engedélye is kellett volna, de erre mégsem volt szükség, mert a koncertszervező monopolcég mellé – kissé disszonáns módon – ugyancsak a pártállam már 1982-ben létrehozott egy konkurens vállalatot a KISZ égisze alatt Ifjúsági Rendező Iroda (IRI)²² néven, amely az *István, a király* körüli szervezési teendőkkal is foglalkozott. Ma már nem lehet tudni pontosan, hogy az IRI hibája-e vagy a körülmények miatt nem lehetett kivédeni, de a korabeli szóbeszéd szerint lehetett tudni, hogy kerültek forgalomba hamisított belépőjegyek is, ami miatt a nézőtér egy

része túlszűfoltta vált, de szerencsére nagyobb botrány nem lett belőle (néhányan azért hangot adtak itt-ott a nemtetszésüknek, de mivel még nem létezett közösségi média, ennek nem lett nagyobb hírverése). Ehhez a jelenséghez még az is hozzájárulhatott, hogy a jegyszedők nem feltétlenül voltak mindannyian rutinosak, több helyütt nyári diákmunkával oldották meg a közönség beengedését, ami szintén adott lehetőséget a visszaélésekre.

Elementáris erejű erkölcsi és anyagi siker

Már a városligeti próbák idején is lehetett érezni, hogy „valami lóg a levegőben”, néhány nap után pedig a nagy közönségérdeklődés miatt már kordont kellett felhúzni, hogy illetéktelenek ne hatolhassanak be a majdani színpadként használatos területre. A helyszíni próbák azonban nemcsak arra szolgáltak, hogy az ősbemutatóhoz bejárják a terepet a szereplők, hanem arra is, hogy a filmhez szükséges jeleneteket leforgassák. A pénzhány miatt ugyanis nem tudták a hagyományos módon, snittről snittrre felvenni a darabot, emiatt egyrészt az előadásokat használták fel arra, hogy rögzítsék a filmhez szükséges anyagot, másrészt a fellépések előtt és után kellett a szereplőknek újra eljátszaniuk azokat a jeleneteket, amelyeket Koltay Gábor kért tőlük. Nem nehéz belátni, hogy az euforikus hangulatban telt előadások után, amikor negyvenötven perces vastapsot kaptak az 1983. augusztus 18-án induló produkciók – a nagy érdeklődés miatt egymás után hétszer adták elő a darabot, összesen száznegyven ezer embernek –, ugyancsak felfokozott lelkiállapotban kellett tovább folytatniuk a munkát a művészeknek, rendszerint hajnalig.

A próbákon arra is kellett figyelnie a rendezőnek, hogy a színészek ne „játsszák le” az énekeseket, valamint, hogy ez fordítva se fordulhasson elő, azaz az énekesek se „énekeljék le” a színészeket. Koltaynak különösen sok instrukciót kellett adnia Vikidál Gyula számára, hiszen ez a műfaj mégiscsak teljesen más hozzáállást igényelt, mint a rockszínpadok világa, és Koppány szerepe a nagy fajsúlyán túlmenően a tekintetben is nehézséget jelentett, hogy számtalan apró árnyalattal kellett ábrázolni a lázadó törzsfő személyiségét. Az *Örökség* című első felvonásban István és Koppány első konfliktusa Géza nagyfejedelem temetésén tört ki, amihez Koltay állítólag azt az instrukciót fűzte bátorításként Vikidál Gyulának: „Az sem baj, ha

²¹ Hír TV. *Szélesvásznú történelem*. 2023. január 21. https://www.youtube.com/watch?v=f6qz_GbcvNA

²² Az IRI 1982. június 15-én jött létre a KISZ KB felügyelete alatt álló Expressz Ifjúsági és Diák Utazási Iroda szervezeti keretein belül, önálló gazdasági egységként, országos hatáskörrel. Központjuk a Budapest VI. kerületi Székely Mihály utcában volt, a könnyűzenei csoportjuk pedig a 32-esek terén működött. Saját bemutatókójuk alapján

a szervezetet a tevékenységét „elsősorban az ifjúság szórakozási igényeinek felmérésében és kielégítésében fejejt ki [...]”. Célja, hogy a tömegpolitikai rendezvényekhez, országos és megyei kulturális találkozókhoz színvonalas programot szerkesszen és valósítson meg. Az ifjúsági táborok, építőtáborok és az ifjúsági klubok programjainak szervezésében segítséget kívánunk adni mindenkinek, akik igénylik munkánkat.”

keresztülharapod a torkát!” Ennél keményebb dió volt a vasgyúró testalkatú rockernek a női nemhez való viszonyulása, ugyanis a feleségekkel (Húvösvölgyi Ildikó, Nyertes Zsuzsa, Tóth Enikő) közös jelenetük frivolsága zavarba ejtette őt, és egy ideig nem tudott mit kezdeni ezzel a szituációval. Az erotikától túlfűtött jelenetben a színésznők a poligámia jegyében próbálták elcsábítani, elkényeztetni a férjüket, de kezdetben valahogy nem akart összeállni a kép, ami Vikidál Gyula feszélyezettségéből következett. Koltay Gábor ekkor megállította a forgatást, és invitálta a főhóst a büfékocsiba, ahol egy vagy két unicumot megittak, majd rögtön lazábban folyt tovább a felvétel, és a végén Koppánynak is sikerült feloldódnia, amit a filmvászonon is láthatunk.

Szintén Vikidál Gyula emlékezik úgy, hogy meghatotta és elgondolkodtatta, amikor életében először meglátta Novák Ferenc koreográfust, ahogy megszállottan, néptáncosaitól körbevéve, alacsony termete miatt közülük ki sem látszódnia, egy pocsolójában cuppogva magyarázta nagy vehemenciával a megfelelő lépéseket. Ekkor szűrődött le benne, hogy ahol ekkora elánal vetik bele magukat a munkába még a statisztaszerepre szánt táncosok is, ott neki is nagyon oda kell tennie magát. Sára Bernadette pedig arra lett figyelmes, hogy amint a próbákön begyakoroltak szerint Gizella és István egyszerre tárta ki karjait egy közös éneklés során, az olyan lett, mintha egy kettős keresztet formázna, s ezt a közönség egy nagy felhördüléssel hangosan le is reagálta az előadásokon.²³ Egyházi motívumokban egyébként sem volt hiány a darabban, még a villany-felsővezeték oszlopát is felhasználták egy nagy kereszt megjelenítésére. De a klerikalizmus bélyegétől valószínűleg azzal menekült meg a darab, hogy az egyház szerepe nem éppen pozitív színben volt feltüntetve, hiszen a függetlenségünk elvesztésében játszottak kulcsszerepet.

A siker titkának elemzésére Varga Miklós is tett egy kísérletet: „Ez egy nagyon jó időben jött dolog volt. Egyrészt született valóban egy zseniális mű, egy olyan mű, aminek nincsen gyenge pontja. Összehoztak egy olyan szereplőgárdát, ami a rockzene, a rockénekesek krémjéből állt össze. Olyan nagynevű színészek kaptak apró kis szerepeket, akik szintén óriási hatással voltak a nézőkre. És a társadalmi közhangulat is megvolt hozzá, a kommunizmusnak a falai már repedezni kezdtek. Nagyon jókor, jó időben és elementáris erővel szakította fel az emberekből azt az egészséges nemzeti érzést, amit itt negyven évig nem volt divat kiengedni a palackból. Arra, hogy egy harminc méter széles trikolorát kifeszítettünk, és a darab végén előre megfontolt szándékkal elhangzott a *Himnuszunk*, nem tudhattuk, hogy az aktuális hatalom hogyan fog rea-

gálni. Amikor Horváth István belügyminiszter jött és megnézte a darabot, akkor mindenki körmét rághva várta, hogy mi lesz. Amikor odajött, gratulált és vett másnapra a lányának is két jegyet, akkor tudtuk, hogy nyert ügyünk van.”²⁴

A siker aztán meghozta az anyagi hasznot is: a hét előadás jegybevétele ragyogó tárgyalási alap volt Gombár József MOKÉP-igazgatónál, aki legfőbb jóindulatáról és támogatásáról biztosította a rendezőt, és nagy lelkesedésben azt találta mondani, hogy bármennyi hiányzik még a büdzséből, ők kipótolják. Az összeg így már rendelkezésre állt a film teljes elkészítésére, de a legtisztábban Koltay Gábor festette fel az anyagi viszonyokat egy 1985-ben, a Szerzői Jogvédő Hivatal vezetőségének írt levelében, miszerint „a produkció hivatalos párt- és állami szervek, intézmények nagyvonalúsága és jóindulata következtében valósulhatott csak meg. Ugyanis az összköltségvetés mintegy 20 millió forintot tett ki, amelyre mintegy 11-12 millió forintos fedezet volt csak.”²⁵ Ebből világosan látszik, hogy a film jelentős pártállami támogatással készült el, melynek eredményeként a mozikban másfél millióan, a Magyar Televízióban hétmillióan látták a bemutatás évében. Az anyagi siker lehetőségén még egy furfangosat csavarva Bors Jenő MHV-igazgató megtette azt a lépést, hogy állami támogatást kért a pop-rockzenei lemezek közül egyetlenként az *István, a király*ra azzal az indokkal, hogy a rockopera komolyzenei műfaj. A Művelődési Minisztériumban ráharaptak a csalira, és megadták rá az állami dotációt, holott az MHV enélkül is jelentős profitot realizált az *István, a király*ból, hiszen ez lett az első magyar gyémántlemez a maga több mint egymillió eladott példányával (ha kettőnek számoljuk a duplalemezeket).

Bródy János a siker kapcsán kiemelte: számukra úgy tűnt, hogy ők lettek az új kor eljövételének hírnökei, és utalt az 1978-as erdélyi Fonográf-turnéra, amelynek bizonyos szempontból lettek hatásai a gondolkodására és ezen keresztül a rockoperára is, mert akkoriban sokat gondolkodott azon, mit is jelent valójában a magyar kultúra. Mint mondta, Szörényi Levente számára az István–Koppány ellentét inkább történelmi konfliktusként jelentkezett, mert hatottak rá édesapján keresztül azok a tételek, miszerint István idegenekkel győzte le az ősi magyar kultúrát, és így nem biztos, hogy a megfelelő útra vitte a magyarságot, amelyet ezáltal megfosztott ősi önazonosságától. Bródy viszont saját elmondása szerint inkább arra törekedett, hogy a történelmi szereplők igazságát a lehető legáltalánosabb, legteljesebb módon mutassák be. Ehhez konstruált dramaturgiai elemeket, a három magyar főurat és Rékát, Koppány lányát, akik a történelmi tudatban

²³ Hír TV. *Szélesvásznú történelem. i. m.* (2023)

²⁴ LÉVAI: *i. m.* (2020), 212.

²⁵ Artisjus Irattár. Jogi Osztály. 39043. *István, a király*. dosszié. Koltay Gábor levele a Szerzői Jogvédő Hivatal vezetőségéhez. 1985. február 1.

Szörényi Levente –
Bródy János:
István, a király,
a rockopera
bemutatója és
filmfelvétele 1983.
augusztus 18-án
a budapesti
Királydombon
rendező:
Koltay Gábor
adományozó:
Urbán Tamás
© Fortepan

nem szerepeltek. Úgy érezte, hogy ezen a történeten keresztül a magyar történelemben folyamatosan meglévő és időről időre kiújuló konfliktust lehet bemutatni, ami akár 1956-ban is jelentős szerepet játszhatott. Meglátása szerint „Magyarország történetében roppant szerencsétlen és tragikus módon a nemzeti önazonosság vágya és az európai nemzetek közösségébe való felemelkedés igénye nagyon ritkán járt kéz a kézben. Akik a magyar hagyományokat és az önazonosságot, a szuverenitást pártolták, azok általában gyanakodva figyeltek a megújító, progresszív, európai, nyugatos törekvésekre, akik pedig a nyugati nemzetek mintáit tekintették követendőnek, azok mindig maradinak és provinciálisnak tartották az ezzel szemben fellépőket, és ez a mai napig így van.”²⁶

A siker magyarázataként azt is hozzátette, hogy „az érzelmek a zenében rendkívül erősen hatnak a közönségre, és Koppány tábort nem véletlenül jellemezte a kemény rockzene. Koppányt sokkal könnyebb érzelmileg elfogadni, még akkor is, ha a történelmi tudat és a racionális gondolkodás István igazságát erősíti. Réka figurája egyébként annak a gondolatnak a megtestesítője, hogy talán volna lehetőség arra, hogy az ellentétek feloldódjanak valamilyen

megegyezésben, de ezt az indulatok valahogy mindig megakadályozzák. Réka, Koppány lányaként közeledik a korban hozzá illő Istvánhoz, és kettőjük kapcsolata talán megoldás lehetne, de nem jöhet létre, mert ennek mindkét oldal ellenáll. Kezdetben a Koppány-tábor gyalázza Rékát, hogy miért fogadja el az új, keresztény eszméket, később István anyja fenyegeti, amikor apja holttestét kéri ki az udvartól.”²⁷

Hogy a műnek voltak 1956-os áthallásai, és az István–Koppány konfliktus leírható Kádár János és Nagy Imre ellentétéként is (lásd: „Rómába vezet minden út, vagy pusztulásba”, amit nem túl nagy fantáziával úgy is át lehetett írni, hogy „Moszkvába vezet minden út, vagy pusztulásba”), szintén emelte a népszerűségét, hiszen a Kádár-rendszer egyik legfontosabb és megdönthetetlen tabutémája éppen 1956 volt, így a tiltott gyümölcs ízét érezte mindenki a szájában, aki ezt a darabot látta-hallotta. Szintén 1956-os vonatkozású az a jelenet, amelynek során Réka kikéri apja holttestét, de azt nem kapja meg, hiszen számtalan 1956-os szabadságharcost temettek jeltelen sírokba, illetve a kivégzettek is egyebek mellett a 301-es parcellába helyezték titokban örök nyugalomra, ahol a hozzá-

²⁶ CSATÁRI Bence: *Nekem írod a dalt. A könnyűzenei cenzúra a Kádár-rendszerben*. Bp., Jaffa, 2017, 76.

²⁷ Uo., 76–77.

tartozóik jelen sem lehettek, és azt sem tudták, hol nyugszanak. Bródy szerint azonban nemcsak ez az üzenete ennek a motívumnak, hanem az, hogy rámutasson arra, hogy a Magyarországon a mindenkori politikai győztes nem tiszteli a versenytársát, és a vesztest mindig a földbe döngölik. Ehelyett szerinte a jövő Magyarországa helye kell, hogy legyen Istvánnak és Koppánynak is. Külön érdekes színfoltja volt a darabnak a *Nem kell olyan Isten* című szám Nagy Feró előadásában, amelyből nem volt túl nehéz kihallani a Beatrice *Nem kell* című betiltott számát. Bródy, amikor a szöveget írta, elmondása szerint még nem volt biztos abban, hogy Nagy Feró lesz Laborc alakítója, de persze örült, hogy elvállalta, hiszen úgy látta, hogy nála jobban senki nem tudta volna előadni, mert az eredeti előadás rockerei kiválóan és hitelesen képviselték Koppány táborának ellenzéki indulatát.²⁸

Néhány intermezzo az *István, a király* körül

Az *István, a király* bemutatója hozott néhány abszurd jelenetet, ezek egyike, amikor Nagy Feró az útlevelét kérte vissza a belügyminisztertől. Itt adjuk át neki a szót: „Elkapott Novák Tata: »Ferókám, gyere, fogadás van!« Ott álltam abban a ruhában, amiben felléptem, mint Laborc, ami egyébként eredetileg egy beatricés bőrszerelés volt. »Tata, nekem nincs fehér ingem, hagyjál, én nem megyek!« – mondtam neki. »Dehogynem jössz!« – és bevitt a fogadásra. Ott állt bent Horváth István belügyminiszter, Tata bevitt a szokásos nagy lendülettel: Horváth elvtárs, szeretném bemutatni az egyik sztárunkat, Nagy Ferót! És én ott álltam... Horváth belügyminiszter elvtárs, az útlevelemet add vissza! – gondoltam magamban. Most jattolni fogunk, milyen kínos ez. Ott állt Bródy, Koltay, Szőrényi, én meg, amilyen hülye vagyok, odaléptem és a következőt mondtam: Örülök, hogy megismerhetem belügyminiszter elvtárs! Nekem miért nincs útlevelem? Halálos csend lett. Biztos azt gondolták, hogy a Feró milyen ciki, hát ilyen nem szabad kérdezni az elvtárstól, hogy miért nincs útlevele. Nincs, és kész. Utána rájöttem én is, hogy tiszta hülye vagyok, hát nincs nekem elég bajom? Örüljek, hogy benne vagyok az *István, a király*ban, vagy adnak enni. Nagyon rendes volt a Horváth elvtárs, mert azt mondta: Feró, az ügyről nem tudok konkrétan, de egy héten belül intézkedem, és üzenek önnek, és ha egy mód van rá, visszakapja az útlevelét. Megelégszik a válasszal? Végre valaki mond valamit! A többiek meg néztek rám, hogy hát ez a Feró milyen egy kellemetlen alak. Egy hét múlva kaptam egy felszólítást, hogy menjek be. Átadták az útlevelem, és még azzal is biztattak, hogy ha már ki-

mentem, maradjak is kinn.”²⁹ Nagy Feró élt is az alkalommal, Vedres József gitárossal elutaztak az NSZK-ba, és még az is felmerült, hogy tényleg maradnak pár hónapig. Közben felajánlották neki, hogy írja meg a Beatrice történetét cikksorozatban, de ezt az énekes elhárította, mert hazaárulásnak tartotta volna, ha külföldről kritizálja a kádári Magyarországot, így végül hamarosan haza is tértek.

Nem feladata e tanulmánynak az *István, a király* negyvenéves történetének a feldolgozása, az utözöngék közül most csak két vonatkozást emelünk ki, ami időben is közel állt az 1983-as ősbemutatóhoz. Az egyik a Nemzeti Színházban való színre vitele, amelynek során egyetlen szereplő maradt az eredeti városligeti szereposztásból, a Koppányt alakító Vikidál Gyula. Ahogy Szőrényi Levente elmondásából kitűnik, viszonylag hosszú út vezetett az 1985-ös kőszínházas bemutatóig, és kellett hozzá a szakmaiság nagy fokú tisztelete is: „Az 1984-es szegedi előadásokat már nagyon megelégteltem. Sajnos az is teljes playbackkel ment, mint az 1983-as városligeti produkció, abban az időben még nem volt ugyanis az élőzenés előadásokhoz megfelelő technika. Egy évvel később már mindenki felbátorodott, mert jól ment a szekér. Az előadók közül többen betintáztak, mert nem kellett énekelni, úgyis szólt a szalag. A közönség pedig lelkesedett a darabért, de én oldalról mindent láttam, és nagyon rosszul éreztem magam. Eléggé bepipultam, és mondtam is Tininek [Bródy Jánosnak], hogy nekem elegendő van Koltayból, vigyük be a darabot egy színházba. Nagyon bedühödtem, emlékszem, Novák Tata meghívott Szegeden egy búcsúvacsorára, és ott azt mondtam Koltaynak, hogy ide figyelj, Gábor, ha majd lesz időd – akkor még jóban voltunk –, elmagyarázom, hogy miről szól az *István, a király*. Fel voltam dülva. Hazajöttünk, és mondtam Boldizsárnak, hogy próbáljunk meg valamit. Neki több sem kellett, Aczél pajtásnak üzentünk, hogy szeretnénk kőszínházba vinni az *Istvánt*, hogy kipróbáljuk, csak afféle majális-e vagy vannak belső értékei is. A kéréstől számítva talán egy héten belül megkaptuk az időpontot Aczélától. Egyetlenegy gond volt. Mondja nekem Miki, hogy csak ketten megyünk. Hát, de miért? Ne vigyük magunkkal Bródyt, mert nem lehet úgy leülni tárgyalni, Aczél akkor mindjárt felrúgná az asztalt. Így is lett – mármint, hogy ketten mentünk. Mikor odaértünk, azt mondja Aczél: tudják maguk, hogy én többször nagyon dühös voltam magukra, de ez a darab művészet, magyar témát dolgoz fel, a Nemzeti Színházban a helye. És ezt mindenhol, ha ez szóba kerül, elmondom. Nem azért, mert őket szeretném vissza, hanem azért, mert Aczél művelt ember volt. Nem volt tök hülye, neki is kellett valamihez igazodni, és a megfelelő pillanat-

²⁸ Uo., 78.

²⁹ CSATÁRI Bence – POÓS Zoltán: *Azok a régi csibészek I. Párbeszéd a rock and rollról*. Bp., Jaffa, 2016, 149–150.

Szörényi Levente –
Bródy János:
István, a király,
a rockopera
bemutatója és
filmfelvétele 1983.
augusztus 18-án
a budapesti
Királydombon
rendező:
Koltay Gábor
adományozó:
Urbán Tamás
© Fortepan

ban idáig el tudott jutni.³⁰ A zeneszerző tehát csaknem négy évtized távlatából szakmai szempontból egyfajta dilettantizmusként élte meg, ami a Szegedi Szabadtéri Színpadon történt – valószínűleg ezt 1984-ben is így érezte –, ami az utolsó impulzust adhatta ahhoz, hogy szerzőtársaival magasabb művészeti közegbe emeljék a darabot. Ehhez kellett a „mindenható kultúrpápa” hozzájárulása és segítsége. Aczél Györgyöt ugyanakkor ebben a szituációban a rocktörténeti előzmények ellenére a pop-rockzenészekkel szimpatizáló és együttműködő politikusként írja le, mint aki a feljebbvalókhoz és a marxista ideológiához való igazodással együtt is alkalmasnak találta a darabot a kőszínházi bemutatásra – bár e tekintetben mindössze egy politikus állt fölötte, maga Kádár János.

További idevágó momentum Köpeczi Béla művelődési miniszter 1986 májusában írt tájékoztató jelentése az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának, amelyben a szórakozás és szórakoztatás tartalmi és szervezeti kérdéseiről adott tájékoztatást a testület 1986. június 24-i ülését előkészítendő. A tárcavezető a pártállami vezetéstől – és személyes habitusához képest is – némiképp szokatlan módon sokat foglalkozott a könnyűzenei élet részletes elemzésével, nyilvánvalóan beosztottjainak beszámolóit alapján. Nyomon követhető ebben a dokumentumban az, hogy a nemzeti érzés megjelenítése egyes rockzenei darabokban akkor már voltaképpen bizonyos mértékig érénynek számított az egypártrendszer vezetésének szemében. Ennek az a magyarázata, hogy az efféle zenés előadásokban az imperializmus elleni küzdelmet látták. Nem tudhatjuk, hogy a hatalom képviselői a jelentés írásakor homokba dugták-e fejüket, és nem szerettek

volna tudomást venni arról, hogy ennek a jelenségnek a háttérében mégiscsak a proletár internacionalizmus burkolt tagadása jelent meg, és nem az antikapitalizmus, az mindenesetre bizonyos, hogy támogatóan léptek fel a nemzeti érzés színpadon való megjelenítése kapcsán, ami nem is csoda, hiszen a fentiekből is jól láthatóan a legfelsőbb kulturális vezetés, élén Aczél Györggyel, zöld lámpát adott ennek a társadalmi feszültségeket lecsapoló szelepnek. Köpeczi Béla megjegyezte: „minőségileg új törekvés a hazai rock zene [sic!] történetében az *István, a király* szabadtéri, kőszínházi előadása és filmfeldolgozása. [...] Napjainkban – különböző felmérések tanulsága szerint – csökkenni kezd a nyugati hatás a könnyűzenében. Ezt a várhatóan kialakuló vákuum-helyzetet ki lehet, és ki kell használni.”³¹ Az *István, a király* ezek szerint a hatalom szemében jónak tűnő eszköz lehetett, amivel a nemzetközi kapitalizmust éppen a nemzeti érzés felvilágosításával lehetett kritizálni. Persze a darabnak ezt a fajta pozitív, akkoriban újdonságként ható mondanivalóját a zeneszerző teljesen másként, a valódi indokok mentén látta: „Önbecsülést, nemzeti önazonosságot adott abban a korban, amikor azon kísérleteztek, hogy kitenyesszék belőlünk a »szocialista embertípust«. A közönség katarziséból számomra nyilvánvaló lett, hogy ha értek is el részsikereket az elvtársak, a nagy tervüket nem koronázta siker.”³²

Keserédes utóhang

A pártállami kultúrpolitika az alkotók és a társulat törekvései ellenére sok tekintetben meghatározta a bemutatás viszonyrendszerét. Ide tartozott, hogy az énekesek a dalok stúdióbeli rögzítése után kaptak ugyan úgynevezett percdíjat – ez már akkoriban sem volt túl jelentős összeg –, de előadói jogdíjat a szocialista felfogásnak megfelelően nem, ami azt jelentette, hogy bármilyen sok példányban adtak el egy lemezt, vagy bármilyen sokszor játszott a rádió egy dalt, az előadó már nem kapott pénzt ezek után. A nemzetközi jogi szerződésekre fittyet hányva az előadói jogdíjat a pártállami rendszer a vasfüggönytől keletre egyáltalán nem ismerte, ez alól csak Magyarország képezett kivételt. Persze itt is kizárólag a kiválasztottaknak, az exkluzív szerződéssel rendelkezőknek járt előadói jogdíj, és az is csak a 70-es évek második felétől. (Ahhoz, hogy valakivel exkluzív szerződést kössön az MHV, a zenészeknek el kellett ismerniük a kontraktusban a szocialista kultúra és erkölcs felsőbbrendűségét, amelynek fe-

³⁰ Uo., 220–221.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 288. f. 41/1986 469. ö. e. 15–16. (Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának iratai)

³² STUMPF: i. m. (2015), 154.

jében évente lemezhez juthattak, és minden egyes eladott példány után a zenekari tagok fejenként előadói jogdíjat kaptak.) Ezt az égbekiáltó igazságtalanságot orvosolandó 1984 nyarán, a Szegedi Szabadtéri Játékok előadásai után Bors Jenő MHV-igazgató, mintegy megköszönve, hogy a legjobban jövedelmező kiadványukban közreműködtek, kvázi paraszolvenciaként, megalázó módon pénzt dugdosott az énekesek zsebébe. A rockénekesek ezt megelőzően többször nyilatkoztak méltánytalan helyzetükről, holott az ő énekhangjuk adta el a lemezt, s ezt próbálta kompenzálni a lemezgyári főnök ezzel a gyermek lépéssel. A megalázottság azonban itt még nem ért véget: Varga Miklós arról is nyilatkozott indignálódva, hogy neki a mai napig nincsen sem arany-, sem platina-, sem gyémántlemeze az *István, a király*-ból, ami több mint egymillió példányban kelt el, de a szereplők egyike sem dicsekedhet ilyen lemezekkel.³³ Bródy János ezt így idézte fel: „Senki nem tudta, mi lesz a darabból, ennek következtében az énekesek felvették a sztenderd gázsit. Fölénekeltek, és örültek neki, hogy megkapták a percpénzt. Aztán később jött a morgolódás, mondván, hogy az MHV lehetett volna gálásabb is. Annyi történt, hogy 1984 nyarán, a Szegedi Szabadtéri Játékokon előadott *István, a király*-előadások után Bors Jenő borítékokat dugdosott a szereplők zsebébe. A Fonográf-nak a lemezgyárral volt exkluzív szerződése, amit én verekedtem ki Erdősnél. Ez úgy szólt, hogy nemcsak a Fonográf-lemezekért kapunk fejenként egy forintot, hanem azokért is, amit a Fonográf kísért. Ennek következtében Németh Oszkár, a Fonográf dobosa is kapott az eladott lemezek után jogdíjat, a szólisták viszont nem, és ez bosszantotta őket. De hadd tegyem hozzá, hogy a P. Box több száz sikeres koncerten adta elő az *István, a király* dalait, a főszereplőknek pedig nem tett rosszat a rockopera sikere. Minket ez nem zavart, én kifejezetten örültem neki, hogy azonosultak a rockopera figuráival, mert ez csak erősítette a dalok hatását.”³⁴ Ez utóbbi ténnyel kapcsolatban Varga Miklós megjegyezte: „Megvolt a másfél órás kőkemény P. Box-koncert, és azután jött a közel ugyanolyan hosszú *István, a király*-blokk, ahol valóban ott volt Sebestyén Márti, Feró, Bill, mindannyian. Ez egy élő koncert volt, imádta a közönség.”³⁵

A színpadokon ritkán látott sikerosorozat sem mentette meg azonban az *István, a király*-t attól, hogy a kritikusok fogást keressenek rajta. Ugyan voltak elismerő jellegű kritikák is szép számmal – a kultúrpolitika pozitív hozzáállását ismerve immáron nem is olyan meglepő módon –,

például a *Népszabadság*-ban és a *Magyar Nemzet*-ben, de a kákán is csomót kereső ítések előszeretettel hozták fel a *Jézus Krisztus szupersztárral* való zenei vagy dramaturgiai hasonlóságot, illetve azt, hogy „a szerzők összehoztak [...] egy görögtüzes-nemzetilobogós-himnuszfeldolgozásos frázispufogatást. Nem is az a baj, hogy anakronisztikus, [...] hanem az, hogy nagyon is nyilvánvalóan a zenei dramaturgia hiányosságát kívánja ilyen hatásvadász módon helyettesíteni. Kár érte.”³⁶ Volt a zsurnaliszták között, aki a „mély, összetett jellemábrázolást” és az „igazi gondolatokat” hiányolta, és külföldieknek szóló folklór-műsorhoz hasonlította, valamint – rosszindulatú elfogultságról téve tanúbizonyságot – Szőrényi Levente és Bródy János gyenge munkájaként jellemezte. A *Magyar Ifjúság*-ban azonban megnyilvánulhattak az ezzel ellentétes véleményű olvasók is, igazi kérdezz-felelek alakult ki.³⁷ Az érzelmek ellentétes amplitúdójú megnyilvánulásait híven jelzi, hogy Sós Péter János újságíróba hatalmas ellenszenvvel és hangerővel fojtotta a szót a darabbal rajongásig szimpatizáló közönség azon a nyilvános vitán, amelyet a Magyar Televízió Ifjúsági Osztálya szervezett a korábban az Illés Klubnak is helyet adó, s emiatt kultikussá vált Fővárosi Művelődési Házban.

A nemzeti érzést újra felszínre hozó rockopera a fentiek túlmenően is számos hátrányos megkülönböztetésben részesült. A cannes-i filmfesztiválra a Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatósága eleinte nem engedte ki, csak nagy sokára sikerült ezt elérni. Koltay Gábor elmondása szerint a mozifilmnek még díszbemutatót sem rendezhettek, amit akkoriban viszont minden új alkotásnak tartottak. A zenés darab és a film parlamenti felszólalást is eredményezett, és a dupla nagylemez megjelenítése is vontatottan haladt, mivel az előadások után csak több mint két hónappal került forgalomba.³⁸ Mindamellet a filmes szakma nagy része és a zeneszerző Szőrényi Levente is egyetértett azonban abban, hogy maga a film tényleg nem tartozott a jól sikerült alkotások közé. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Tim Rice, Andrew Lloyd Webber szövegírója erősen érdeklődött a film iránt, tervbe is vette, hogy a tengerentúlon bemutat belőle részleteket a televízióban, majd átülteti angol szövegre, és a Broadway is színpadra viszi, de aztán látva a mozit, letejt róla.³⁹ Így vált az *István, a király* a Kárpát-medence mindent túlargyogó kulturális állócsillagává annak ellenére, hogy megérdemelte volna – és még ma is megérdemelné – az átütő és tartós nemzetközi figyelmet és sikert.

³³ LÉVAI: i. m. (2020), 212.

³⁴ Bródy János személyes közlése 2017. január 22-én.

³⁵ LÉVAI: i. m. (2020), 214.

³⁶ SÓS Péter János: *Történelmi revü, marcipánnal = Magyar Ifjúság*, 1983. szeptember 2., 29.

³⁷ *Magyar Ifjúság*, 1983. október 14., 39.

³⁸ Koltay Gábor közlése. Hír TV. *Szélesvásznú történelem. i. m.* (2023)

³⁹ STUMPF: i. m. (2015), 156.